

gevonden wat wellicht een staatsgreep genoemd zou kunnen worden. Onder invloed van een groep kanunniken die fervente aanhangers waren van de hervormingsgezinde stroming in de katholieke kerk die zich gemanifesteerd had in het Concilie van Trente, was een kapittelstatuut aangenomen waardoor alle nieuw toetredende kanunniken verplicht werden de 'oude en overgeleverde katholieke religie' te belijden; bovendien werd bepaald dat alleen zij in het kapittel konden worden opgenomen die zestien adellijke kwartieren konden opzweren.

Dat zich hiertegen binnen het kapittel ondanks de nog steeds heterogene samenstelling geen verzet manifesteerde, verklaart Gillner als volgt. De reeds tot het kapittel behorende min of meer protestants gezinde kanunniken werden door het nieuwe statuut niet benadeeld. Dat Heinrich von Sachsen-Lauenburg het plan koesterde het bisdom te seculariseren, was bekend. Zou Paderborn evenwel van een geestelijk tot een wereldlijk vorstendom worden dan liep op termijn het bestaan van het domkapittel als 'Versorgungseinrichtung' (bestaansbron, wegens de rijke prebenden) voor de adel gevaar. Onder deze omstandigheden kon het in 1585 komen tot de bisschopskeuze van Dietrich von Fürstenberg, een kandidaat uit de eigen kring van het kapittel, die indertijd leiding had gegeven aan de actie voor het nieuwe kapittelstatuut.

Onder zijn energieke leiding kreeg de katholieke reformatie tijdens zijn lange regering (hij stierf pas in 1618) in het bisdom vorm en vaart. Dit uitte zich met name daarin dat protestants-gezinde geestelijken door onverdacht katholieke werden vervangen. Hoe succesvol dit proces was, blijkt wel het sprekendst uit de ontwikkelingen in de 'Landstadt' Büren in het zuidwesten van het bisdom,

decennialang een bolwerk van protestantisme. Na de dood van Joachim von Büren in 1610 zocht diens weduwe toenadering tot hetatholicisme en haar zoon vermaakte zijn gebied aan de Jezuïetenorde! Het échec van de kerkpolitiek van de protestantse 'Stiftsadel' weerspiegelt zich tot vandaag toe in de godsdienstige kleur van de bevolking van het grondgebied van het vroegere vorstbisdom. Uw recensent moge de mededeling worden toegestaan dat hij bij een bezoek aan Duitsland eens vernam: "Die Leute dort sind so schwarz, die leben ohne Schatten!"

Deze publicatie geeft een scherp en overtuigend beeld van de politiek-religieuze ontwikkelingen in een geestelijk vorstendom tijdens een cruciale periode van de vroegmoderne tijd. In het bijzonder door de getoonde aandacht voor de maatschappelijke functie van een corporatie als een domkapittel is zij ook voor beoefenaars van de adelsgeschiedenis interessant.

Ph.M. Bosscher

MIDDEN-EUROPESE ADEL IN DE MODERNE TIJD

Ivo Cerman, Luboš Velek, eds., *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen* (Martin Meidenbauer: München 2006, 322 p., ill., reg.)

In 2004 werd in Praag een werkgroep in het leven geroepen om bij te dragen aan de ontginning van één van de vele interessante thema's van de adelsgeschiedenis: de transformaties die de adel en de traditionele elite in Midden-Europa ondergingen bij moderniseringsprocessen in de

twee eeuwen tussen 1749-1948. Deze voornamelijk Tsjechische historici zochten samenwerking met collega's uit Oostenrijk, Duitsland, Polen en Hongarije om de Midden-Europese adel letterlijk en figuurlijk weer op de kaart te zetten. Hun samenwerking mondde uit in de *workshop* 'Ausbildung im Adel'.

Het voorliggende boek *Adelige Ausbildung* is een bundeling van de (bewerkte) bijdragen die tijdens deze bijeenkomst zijn gepresenteerd. De ondertitel *Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen* duidt erop dat de werkgroep een deel van haar doelstellingen in de bundel heeft proberen te realiseren. Zo ligt de nadruk op de rol van verlichte pedagogische idealen in de verandering van adellijkheid en gaat de meeste aandacht uit naar de eerste eeuw van de onderzoeksperiode. Nog altijd worden de Verlichting, met de idealen van emancipatie en individualisme, én de vanaf het midden van de achttiende eeuw opkomende burgerlijke samenleving (*civil society*) gezien als een bedreiging voor de adel. Immers, het accent dat kwam te liggen op individuele kwaliteiten, goede opleiding en persoonlijke verdienste zouden niet stroken met de voordelen verbonden met (adellijke) afkomst. Recent historisch onderzoek toont het tegendeel aan. Ook uit deze bundel blijkt opnieuw dat de Verlichting geen bedreiging vormde voor de adellijke identiteit.

Adelige Ausbildung bevat zeventien voornamelijk Duitstalige bijdragen die in een aantal afdelingen zijn ondergebracht. Het eerste deel wil de ideeën over de mens en zijn opvoeding in verlicht Europa bespreken en concentreert zich op aspecten die adellijke opvoedkundige praktijken beïnvloedden. Grote aandacht gaat daarbij uit naar de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778),

waardoor de lezer echter geen veelzijdig beeld krijgt van de verlichte pedagogische idealen in het achttiende-eeuwse Europa. Veit Elm bespreekt de plaats van wetenschap en literatuur in het vroege pedagogische werk van Rousseau, terwijl Tereza Diewoková zich concentreert op de receptie van deze invloedrijke Franse denker in Tsjechië. Interessant is dan het onderzoek van Milena Lenderová die als uitgangspunt de archieven van twee adellijke families (Schwarzenberg en Schlik) neemt en – wellicht iets te summier – de heersende idealen en praktijken van de opvoeding van jonge meisjes behandelt.

Voor het tweede thema van het boek: locaties van adellijke opvoeding, zijn zes artikelen bijeengebracht. Stefan Seiler gaat nader in op de concurrentie tussen de (Hohe) Karlsschule in Stuttgart en de Universiteit van Tübingen in het aantrekken van studenten van adel. Josef Matzerath en Ivo Cerman behandelen de opleiding van jonge edellieden aan respectievelijk de Universiteit van Leipzig en de Theresianische Academie van Wenen. De laatste blijkt eveneens een belangrijke locatie te zijn geweest voor de opleiding van de Hongaarse adel in het begin van de onderzochte periode (Olga Khavanova). De bijdrage van Ingrid Štibraná richt zich specifiek op de opvoeding van meisjes. Zij biedt zicht op de opvoedkundige praktijken van adellijke meisjes in een convict van de Orde van Onze Lieve Vrouwe (Notre Dame) in Bratislava.

In het derde deel van de bundel staan opvoedkundige praktijken centraal. De eerste bijdrage, van de hand van Jakub Machačka, bespreekt een verhandeling geschreven door de leraar van prins Josef Franz Maximilian von Lobkowitz (1772-1816). Deze tekst van Abbé de Tranx toont hoe aan het einde van de achttiende eeuw nieuwe verlichtingsidea-

len konden worden ingepast in de adellijke levensstijl. Hierop volgen drie bijdragen die wel – meer of minder – uitgebreid, ingaan op opvoedkundige praktijken van de Oostenrijkse kanselier Clemens von Metternich (1773-1859) (door Jan Kahuda), van de kinderen van Karl I von Schwarzenberg tussen 1809 en 1821 (Alena Kiehlborn) en, tot slot, van de kinderen van vorst Georg Christian von Lobkowitz tussen 1873 en 1908 (Milan Hlavačka). Het zou interessant zijn geweest om de bevindingen over laatstgenoemde familie te vergelijken met die over de eerder behandelde telg van het Lobkowitz geslacht indien ze inderdaad nauw verwant waren. Maar helaas wordt daar geen informatie over verschaft.

De laatste vier bijdragen van de bundel vallen onder het thema van adellijke geleerdheid. Daarbij ligt de nadruk op zowel de wetenschappelijke prestaties van individuele edellieden – graaf Josef Nikolaus von Windischgrätz (1744-1802) door Martina Grečenková en graaf Georg von Buquoy (1781-1851) door Miloš Reznik (1781-1851) – als op de bijdrage die daarmee werd geleverd in de disseminatie van kennis. Dit laatste wordt geïllustreerd in het artikel van Johannes Bronisch, die rijksgraaf Ernst von Manteuffel (1676-1749) typeert als een belangrijke verspreider van de verlichtingsfilosofie van Christian Wolff (1679-1754). De bijdrage van Claire Madl draagt een ander karakter. Zij bestudeerde de adellijke bibliotheken uit met name het einde van de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw. Zij concludeert – terecht – dat deze niet alleen dienden als bron van kennis maar ook een functie hadden als symbolisch kapitaal. De bibliotheek representeerde niet zozeer adeldom als wel geleerdheid.

Adelige Ausbildung is als bundel niet geheel in balans. Het overgrote deel van de artikelen zijn *casestudies* die helaas niet altijd in een bredere context worden geplaatst. Bovendien wordt in een enkel geval zoveel voorkennis van de lezer verondersteld dat het lijkt of de gehouden voordrachten zonder al te veel wijzingen en redactie zijn gepubliceerd. Een goede, structurerende en synthetiserende inleiding die de losse eindjes van de artikelen met elkaar verbindt zou in dit geval een duidelijke meerwaarde hebben gehad. Dan had ook het publiek dat niet zo bekend is met de Midden-Europese adel in de moderne tijd beter bereikt kunnen worden. Dat is relevant. Want verscheidene bijdragen tonen aan dat het zeer interessant zou zijn om ook de sociale, politieke en culturele aspecten van de adelsgeschiedenis in deze regio te betrekken in comparatief onderzoek naar maatschappelijke elites en moderniteit in geheel Europa.

Nikolaj Bijleveld

VIJFHONDERD JAAR LANDGOEDEREN IN DENEMARKEN (IV, SLOT)

J. Erichsen, M. Venborg Pedersen, ed., *Herregården. Moderne brug og bevaring* [J. Erichsen, M. Venborg Pedersen, ed., *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger* (4 dln.; Kopenhagen: Nationalmuseet, 2004-2006)], dl. 4, 334 p., ill.

Met het verschijnen van *Het landgoed. Modern gebruik en behoud* is het vierdelige overzichtswerk over vijfhonderd jaar landgoederen in Denemarken compleet. Waar de eerste drie delen zich voorname-